

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-192>

УДК 371.485+323.213

Кравченко Т.В.Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»**ОСОБЛИВОСТІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ВЕЛИКОБРИТАНІЇ**

Анотація. У цьому дослідженні були розглянуті як сучасна, так і історична література з метою визначення особливостей патріотичного виховання та формування патріотизму. Було з'ясовано, що з історичних причин більшість європейських країн використовують ненав'язливий метод розвитку патріотичного виховання молоді. Зауважено, що для Великобританії, як для багатонаціонального суспільства, має важливість конструктивний і демократичний патріотизм. На основі дослідженого матеріалу узагальнено, що патріотичне виховання, яке підкреслює національну гордість і некритичне повагу до влади, дає лише поверхневі прояви єдності – фасад, який насправді може привести до поділу. Навпаки, патріотичне виховання, яке сприяє критичному діалогу і демократичного процесу, здатне об'єднати людей у всьому різноманітті багатонаціонального суспільства. Зроблено висновок, що вищі навчальні заклади можуть і повинні відігравати провідну роль у формуванні патріотизму. Підсумовується, що громадянська активність і патріотичне виховання молоді є найважливішими завданнями інтелектуального стратегічного розвитку країни.

Ключові слова: британські цінності, національна ідентичність, громадянська освіта, патріотизм, традиції.

Kravchenko TetyanaNational Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"**FEATURES OF PATRIOTIC EDUCATION IN GREAT BRITAIN**

Summary. This study reviewed both current and historical literature in an effort to define features of patriotic education both generally and specifically in the context of civic education, national-patriotic education, investigated barriers to success. For historical reasons, most of the European countries use non-intrusive method of developing patriotic education. Patriotic education is at the core of a country's strategy to realize its goals. To build a better country, citizens have to love and be faithful to their history and culture, for it enhances their spirit to fight for the country. The States, which advocates democracy and freedom, lays stronger emphasis on patriotic education. Those citizens should feel they are loved and protected by their country is a prerequisite for patriotic education. Exhibiting patriotic fervor, for Britishers, is a way of reflecting their national strength and gaining the respect of the international community. English patriotism is on the rise at the expense of a sense of British identity. There is a value that unites that vast majority of British people and that value is patriotism. As an increasingly diverse society, the Great Britain needs to promote constructive and democratic rather than blind and authoritarian patriotism. At best, patriotic education that emphasizes national pride and uncritical respect for authority only yields a superficial appearance of unity – a facade that actually can lead to divisions. In contrast, patriotic education that promotes critical dialogue and the democratic process has the potential to unite people across difference in a pluralistic society. Institutes of higher education in England are to be forced to teach more British history to help students have a better understanding of their own identity and Britain's religious, racial, social and political diversity. Institutes of higher education can and should play a lead role in creating greater cohesion. The values students learn will shape the kind of country Britain becomes. These findings may help civics educators and lecturers the humanities in their pedagogical approach of teaching the subject. Drawing on these findings, the article concludes that civil activity and patriotic education of youth are essential challenges in intellectual strategic development of the country.

Keywords: British values, national identities, citizenship education, patriotism, tradition.

Постановка проблеми. Серед пріоритетних завдань кожного вищого навчального закладу в Україні гідне місце займає національно-патріотичне виховання молоді. Формування у громадян почуття патріотизму, виховання належного відношення до суспільно-політичного життя нації, соціальної активності та відповідальності становить важливу ланку освітнього процесу. Актуальність національно-патріотичного виховання громадян зумовлюється необхідністю консолідації та розвитку суспільства та пов'язана з сучасними викликами, що стоять перед Україною. Процес виховання високо моральної, духовно багаті особистості, громадянина та патріота вимагає постійного вдосконалення [7]. Указом Президента України від 18 травня 2019 № 286/2019 затверджено «Стра-

тегію національно-патріотичного виховання». Наказом Міністерства освіти і науки України від 29 липня 2019 року № 1038 «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641» викладено в новій редакції Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Оновлена стратегія національно-патріотичного виховання поширюється на всі вікові групи.

Звернення до досвіду практичної роботи з молоддю в зарубіжних країнах є корисним для осмислення і прогнозування процесу формування громадянської самосвідомості та патріотичного виховання молоді України. Однією з розвинених європейських країн, в яких молодь визнається активним суб'єктом державної молодіжної політики, є Великобританія. Аналіз до-

свіду формування у молоді Великобританії почуття патріотизму та самосвідомості дасть змогу продуктивно використати передовий світовий досвід, з'ясувати його ефективність або уникнути несприятливих до впровадження заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням патріотичного виховання студентів вищих навчальних закладів присвячено багато робіт сучасних українських дослідників (Красильник Ю., Герасимчук В., Дзюба В., Абрамчук О., Долженков О., Онопрієнко О., Кутовий Р., Максютів А., Стех Є., Жаровська О., Пантюхов Б., Левицька А. та ін.). Напрямок або рішення деяких питань та проблем, окреслених українськими дослідниками, можуть бути зіставлені із дослідженнями та пропозиціями англійських дослідників або з наслідками вже вжитих заходів щодо схожих або подібних проблем у Великобританії. Попри багатотисячолітні традиції, поважну репутацію, великий досвід освітянської, наукової та дослідницької діяльності, Великобританія не зупиняється на досягнутому, британські фахівці постійно працюють над вдосконаленням, реформуванням та модернізацією системи національної освіти. Багатогранні аспекти патріотичного виховання особистості знайшли своє відображення у працях відомих англійських педагогів та дослідників Д. Локка, Т. Мора, Т. Пейна, Б. Кріка, А. Ослер, Р. Ендрюс, Е. Майкока, Х. Старкі, С. Міллс, М. Хенна та ін.

Рафаель Семуель (Raphael Samuel) (1934-1996), британський історик-марксист, професор історії в Університеті Східного Лондона, в своїй праці "Patriotism: The Making and Unmaking of British National Identity", присвяченій постійно змінюваному уявленню про патріотизм в британському житті з тринадцятого століття до кінця двадцятого століття та вперше опублікованій в 1989 році, яка являє собою спробу автора примиритися з силою національної ідеї за допомогою історично обгрунтованої критики, пише, посилаючись на історичні факти: «Студенти з Англії вісімнадцятого століття, намагаючись власти якийсь ідеологічний зміст у політику століття, ..., знайшли в патріотизмі ключ до опозиції до влади» [11, т. 1, с. 57]. Семуель пише про ті часи: «Патріот однієї людини був зрадником іншої, а сам патріотизм підлягав постійному визначенню та переосмисленню» [11, т. 1, с. 57]. На думку дослідника: «Патріотизм – це скоріше випадкове, а не постійне відчуття, яке пробуджується в моменти кризи, коли здається, що країна під загрозою, а в інший час – тимчасово не використовується (в оригіналі: «знаходиться під паром» (с.-г. термін))» [11, т. 2, с. 2]. За спостереженням Семуеля: «В широкому сенсі, у міру того, як сама опозиція в вісімнадцятому столітті ставала більш радикальною, з нею просувався патріотизм» [11, т. 1, с. 57].

Як показують дослідження, англійський патріотизм у першу чергу базується на почутті британської ідентичності. Цю тему продовжує досліджувати Джессіка Еллот у своїй статті в щоденній газеті "The Guardian" [9]. Вона посилається на опитування, яке виявило, що майже п'ята частина населення Великобританії визнає себе англійцями, але не британцями, що на 5% більше, ніж у 2015 році, причому більше третини опитаних визнають себе виключно англійцями

або більше англійцями, ніж британцями. У статті зазначається, що лідер УКІР (Партії незалежності Об'єднаного Королівства) Пол Ендрю Наттол заявив: «Наступним великим питанням, яке буде піднято в британській політиці поза Brexit, є англійськість» [9]. Актуальність патріотизму у різні часи досліджували Ослер О., Кіннок С., Гоув М., Мур Н., Гемпшир Д., Гайвер Р., Старкі Х., Гайдн Т., Паксман Д.

Едда Сант (Edda Sant) та Кріс Хенлі (Chris Hanley) з педагогічного факультету, університету Манчестер Метрополітен дослідили політичні припущення, покладені в основу педагогіки національної освіти на прикладі викладання «британських цінностей» в Англії [12]. У своїй роботі вони зазначають, що: «Підготовка вчителів в Англії тепер вимагає, щоб студенти-практиканти застосували методи, які не підривають «фундаментальні британські цінності», якщо ці практики оцінюються на основі норм етики та поведінки.» [12]. У цьому документі розглядаються політичні передумови, закладені до основи педагогічних інтерпретацій щодо виховання національної ідентичності, з використанням документального підтвердження того, як група студентів-майбутніх викладачів дотримується вимог інституту щодо пропаганди фундаментальних британських цінностей з огляду дискусивних конструкцій британства [12]. Емпіричні дані, зібрані авторами статті, ілюструють можливі політичні підґрунтя навчальної практики. В статті стверджується, що викладачі системи національної освіти повинні виходити з розуміння педагогами нації як найважливішої сутності або соціального концепту та з розуміння національної ідентичності як відкритої або закритої для конкуруючих інтерпретацій.

Фахівці галузі освіти та науки Великобританії невпинно працюють над розробленням концепцій політики у сфері національно-патріотичного виховання та громадянської освіти. Особливого значення це питання набуває в світі запланованого Британією припинення членства в Євросоюзі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У Стратегії національно-патріотичного виховання, затвердженій від 18.05.2019 серед основ розвитку національної свідомості окрім формування у громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України зазначається такий напрямок розвитку, як «сповідування європейських цінностей» [7]. Державна політика у сфері національно-патріотичного виховання потребує постійного удосконалення з урахуванням потреб і викликів, що стоять перед суспільством. У зв'язку з цим, разом з іншими актуальними потребами, в Стратегії зазначається «гармонізація законодавства й управлінських практик у сфері формування громадянської позиції із законодавством та кращими практиками держав Європейського Союзу та держав – членів НАТО» [7]. Отже досягнення мети Стратегії мусить здійснюватися разом з іншими основними напрямами в напрямку «розвитку співпраці з державами Європейсько-

го Союзу та державами – членами НАТО, які успішно впроваджують проекти та заходи у сфері національно-патріотичного виховання» [7]. Ці положення обґрунтовують необхідність вивчення досвіду держав Європейського Союзу, зокрема, такої провідної держави, як Великобританія, в сфері національно-патріотичного виховання молоді, з урахуванням проблем сучасності та питань розвитку української державності.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз показників сучасного стану національно-патріотичного та громадянського виховання молоді Великобританії із визначенням істотних особливостей проявів патріотизму серед населення Великобританії у минулому та в наш час.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існують різні визначення терміну «патріотизм», проте за своєю суттю, патріотизм – це почуття любові до своєї країни. Виявлення патріотизму, проявів патріотичних емоцій та почуттів є ознакою справжнього, свідомого громадянина. Разом з любов'ю, патріотизм – це почуття гордості, відданості і прихильності до батьківщини, а також почуття прихильності до інших патріотичних громадян, єдності з тими, хто розділяє ці почуття. Почуття прихильності може бути додатково пов'язано з такими факторами, як раса чи етнічна приналежність, культура, релігійні переконання або історія. Почуття патріотизму засноване на позитивних цінностях, таких як свобода, справедливість і рівність. В роботі Пола Уорда «Соціалісти і «істинний» патріотизм в Британії в кінці 19 і початку 20 століть, національні ідентичності» розглядається досвід соціалізму, патріотизму і національної ідентичності в кінці дев'ятнадцятого і початку двадцятого століть, що формують роки сучасного британського соціалізму [13]. Уорд пише: «Патріотизм довгий час був частиною словника радикалізму в Британії» [13, с. 3]. Звертаючись до історичних фактів, він наводить визначення патріотизму Ернеста Белфорта Бакса, британського соціаліста, журналіста, історика і філософа (1854-1926): «Бути патріотичним – означає протиставляти себе ... керівним класам вашої країни в інтересах народу вашої країни». Уорд підсумовує: «Перша світова війна і російська революція привели до фрагментації радикального патріотизму.» [13].

За твердженням Ендрю Петерсона (Andrew Peterson): «Концепції патріотизму (на відміну від національної ідентичності) приділяється мало уваги в літературі і програмах, що стосуються громадянської освіти в англійських школах» [10]. У своїй статті Петерсон заперечує поширену в Великобританії думку, що навчання патріотизму виходить за рамки законних цілей виховання та громадянської освіти в Великобританії. У сучасній британській науковій літературі вважається більш правильно використовувати поняття «британське суспільство», адже держава складається з чотирьох адміністративно-політичних провінцій – це Англія, Уельс, Шотландія і Північна Ірландія. Спільна історія Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії ґрунтується на взаємодії культур англійців, шотландців, мешканців Уельсу та ірландців.

Ангус Харрисон, молодий журналіст та позаштатний автор численних популярних Інтернет-

видань, висловлює власне спостереження, що патріотизм, який останнім часом «прокинувся» в Англії, це «старий патріотизм» [14]. Результати опитування населення у віці від 18 до 35 років, проведеного Viceland UK (телеканал Viceland, переданий молоді Великобританії), переконливо показали, що молодь не ставиться серйозно до націоналізму: чверть респондентів оцінили своє ставлення до патріотизму як нульове за десятибальною шкалою [14]. Оpubлікована у 2015 році статистика YouGov підтверджує, що патріотизм значно знижується з кожним поколінням. Отже в серці нового патріотичного зав'язання Великобританії «б'ється старий патріотизм, який вигнав її з Європейського Союзу» [14]. Харрисон стверджує, що у найближчі роки «ми ще багато почуємо про цей англійський патріотизм». Він навіть висловлює думку, що «багато членів парламенту від лейбористів закликають лейбористів заново відкрити для себе соціалістичний патріотизм, створений Оруеллом в 1940-х роках» [14]. Проте Харрисон схвалює це оновлений патріотичний запал.

До недавнього часу, у 2014 році, Найджел Мур, зазначав: «В наші дні патріотизм, тобто лояльність та підтримка своєї країни, не в моді, його іноді вважають дивною недоречністю, потенційно загрозливою ідеологією. Або, навіть, джерелом морально поганого поведіння.» [15]. Тоді Мур висловлював занепокоєння щодо того, чи можна нехтувати патріотичними почуттями. Він стверджував: «Патріотизм – це клей, який скріплює людей; людей, які хочуть мати коріння, загальну ідентичність і бути частиною усталеної національної спільноти.» [15]. Гордість за країну і визнання її кращих якостей заохочують населення до підтримки загального блага, на відміну від егоїстичних настроїв. Патріотизм дає змогу зосередитися на збереженні, захисті та розвитку того, що є кращим в національному способі життя, включаючи свободу, демократію, культуру, спадщину і історію та ін. Мур стверджував, що патріотизм також може надати британцям натхнення для творчості, інновацій та наполегливості. Для цього пропонується включення існуючих елементів національної культури в мистецтво, музику, літературу і т. д., також потрібна розробка унікального національного стилю. В основі патріотизму лежить філософія реальності і знань. Патріотизм може ґрунтуватися на емпіризмі, коли знання базується на досвіді та фактах, або на ідеалізмі, де реальність в значній мірі є творінням розуму. Емпіризм діє як перевірка реальності і людяності, змушуючи патріотизм дивитися назовні, а також бачити і вчитися кращого в інших країнах. Мур підсумовує: «Нам пощастило, що в нашій країні існує давня традиція патріотизму» [15].

В останні роки під тиском зовнішніх обставин, які все більше наполягали на підпорядкуванні Великобританії загальноєвропейським вимогам, англійський патріотизм почав відновлювати свої сили. Доктор історичних наук Павловська А. В. у виданій в 2014 році книзі пише: «Англія, мабуть, єдина країна, яка не хоче бути «Європою» [5]. Вона робить висновок: «Англійський патріотизм сьогодні в значній мірі дійсно тримається на протидії світовим об'єднавчим тенденціям, як протиставлення європеїзації, глобалізації,

американізації і ін.» [5]. Навіть критично налаштовані до патріотизму британці в глибині душі вірять, що сила їх країни – в збереженні і підтримці споконвічних традицій, а опорою країни є героїчне минуле. Власне, сам рух за "Брексіт" був заряджений духом патріотизму, незалежності і романтики. За результатами референдуму, шотландці та мешканці Північної Ірландії виявили своє бажання залишитися в складі ЄС, а валлійці й англійці, без урахування Лондону, проголосували за вихід. Загалом 51,9% виборців виявили своє бажання покинути ЄС. Відтепер головна проблема полягає в тому, що країна була розділена майже навпіл, та залишається розділеною і за три роки, що минули з дня референдуму, думки не дуже змінилися. Голова Єврокомісії Жан-Клод Юнкер зазначив з цього приводу: «Той, хто любить свою країну (а я виходжу з того, що в Великобританії ще є патріоти), той не хотів би побажати їй таку долю» [8].

Сьогодні в Великобританії говорять про необхідність відродити традиції «старої доброї Англії», згадати про колишню велич і гордість. Великобританії потрібен новий баланс між національним і європейським, щоб знайти розумні рішення на майбутнє. На сьогодні справжні патріоти повинні розуміти, що їх держава або їх нація, саме в політичному сенсі має певні, особливі інтереси, має відстоювати їх на світовій арені, зокрема, в рамках Європейського Союзу. До сьогоднішнього посилення націоналізму спричинилась занадто сильна євроінтеграція, у деяких людей або верств суспільства, у деяких соціальних або вікових груп могло виникнути відчуття, що Європейський Союз втручається в те, що вони вважають своїми традиціями. Прем'єр-міністр Великобританії Джонсон (патріот, патріотизм якого межує з англійським – не британським – націоналізмом) через плани щодо створення митного кордону між Британією і Ольстером, загрожує відділенням Ольстера від Великобританії та об'єднанням його з Ірландською республікою. Це загрожує цілісності держави, збереження якої повинно бути пріоритетною метою. Також, за деякими оцінками, з великою ймовірністю з Великобританії після Брексита вийде Шотландія. Шотландія прагне залишитися в Євросоюзі.

Отже на поточний момент єдність матеріально різноманітного суспільства, в кінцевому рахунку, ґрунтується певною мірою на силі примусу, проте в реальному житті обов'язково існують і нематеріальні способи підтримки цієї єдності. До таких способів відноситься і патріотизм, який зазвичай є результатом виховання людини. Ймовірно, що для Великобританії на поточний момент почуття патріотизму є викликаним державою, зокрема, через подання певної інформації. В результаті виникає непомітне отождолення понять «батьківщина» та «Великобританія», і патріотизм може бути визначений як «державний патріотизм», який стає частиною державної політики та ідеології. Тому сьогодні Великобританія разом з іншими важливими питаннями працює над формуванням громадянського патріотизму, для якого характерні глибоке почуття любові до батьківщини, її народу, культури, мови, рідної природи, історичного коріння; готовність служити своїй країні, зміцнювати, розвивати і захищати її. Разом з тим громадянський патріотизм базується на поважанні державою прав і свобод людини, всього громадянського суспільства, яке забезпечує його добробут, силу та велич. Важливе значення при вирішенні цієї проблеми надається галузі освіти, зокрема закладам вищої освіти.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку. Результати дослідження особливостей проявів патріотизму серед населення Великобританії підтверджують існування різних форм англійського патріотизму. Ці форми залежать від різних обставин. В статті обґрунтовується важливість виховання молодого покоління на принципах поваги до історичного минулого країни, любові до Батьківщини і національної культури, а також необхідність захисту державою прав і свобод людини. Патріотично вихована молодь забезпечує продуктивний розвиток сильної держави і здорового суспільства. Важлива роль у формуванні патріотизму британського суспільства приділяється закладам освіти. У добу глобалізації також постає проблема збереження національної ідентичності. Перспективним для майбутнього дослідження може бути розгляд виховного потенціалу предметів соціально-гуманітарного циклу.

Список літератури:

1. Абрамчук О.В. Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів засобами соціально-гуманітарних дисциплін : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.07 – теорія та методика виховання. Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2006. 20 с.
2. Кравченко Т.В. Громадянська ідентичність як компонент полікультурного виховання в закладах вищої освіти Великої Британії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія»*. 2018. Вип. 19. С. 58–65.
3. Кравченко Т.В. Громадянське виховання у працях українських та британських учених. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. Budapest*. 2018. VI (68). Issue 164, pp. 29–32.
4. Кравченко Т.В., Семида О.В. Аспекти патріотичного виховання у Великій Британії. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. СумДПУ імені А.С.Макаренка*. 2019. № 4(88). С. 164–176.
5. Павловская А.В. 5 O'clock и другие традиции Англии. Москва : Алгоритм, 2014. 285 с.
6. Паксман Д. Англия: Портрет народа. Санкт-Петербург : Амфора, 2009. 384 с.
7. Стратегія національно-патріотичного виховання : Указ Президента України від 18.05.2019 № 286/2019 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#n15> (дата звернення: 20.11.2019).
8. ТВ-Новости. Юнкер назвал брексит кульминацией континентальной трагедии (13 сентября 2019). URL: <https://ru.rt.com/ebgs> (дата звернення: 20.11.2019).
9. Elgot J. English patriotism on the rise, research shows. *The Guardian* (10 Jan. 2017). URL: <https://www.theguardian.com/politics/2017/jan/10/english-patriotism-on-the-rise-research-shows> (дата звернення: 20.11.2019).
10. Peterson A. Civic patriotism as a legitimate aim of education for citizenship in England. *Citizenship Teaching & Learning*. 2012. Vol. 8, № 1, pp. 5–20(16).

11. Samuel E.R. Patriotism: The Making and Unmaking of British National Identity. London : Routledge, 1989. Vol. 1–3.
12. Sant E., Hanley C. Political assumptions underlying pedagogies of national education: The case of student teachers teaching 'British values' in England. *British Educational Research Journal*. 2018. Vol. 44, pp. 319–337.
13. Ward P. Socialists and 'True' Patriotism in Britain in the Late 19th and Early 20th Centuries. *National Identities*, 1(2), 1999, pp. 179–194.
14. Harrison A. How British People Talk About Patriotism. *VICE*. 2017. Vol. 2.
15. Moore N. A very British patriotism. *Independence Daily* (19.07.2014). URL: <https://independencedaily.co.uk/british-patriotism/> (дата звернення: 20.11.2019).

References:

1. Abramchuk, O.V. (2006). Patriotychne vykhovannia studentiv vyshchych tekhnichnykh navchalnykh zakladiv [Patriotic upbringing of students of higher technical educational institutions]: Manuscript of dys. ... kandydata ped. nauk: 13.00.07. Ternopil, 20 p.
2. Kravchenko, T.V. (2018). Hromadianska identychnist yak komponent polikulturnoho vykhovannia v zakladakh vyshchoi osvity Velykoi Brytanii [Civil identity as the policultural education component in the higher education of Great Britain]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia "Kulturolohiia"*, vol. 19, pp. 58–65.
3. Kravchenko, T.V. (2018). Hromadianske vykhovannia u pratsiakh ukrainskykh ta brytanskykh uchenykh [Civil education in views of Ukrainian and British scientists]. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. Budapest*. VI (68), Issue 164, pp. 29–32.
4. Kravchenko, T.V., & Semyda, O.V. (2019). Aspekty patriotychnoho vykhovannia u Velykii Brytanii [Peculiarities of upbringing patriotism in the modern education system of Great Britain]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. SumDPU imeni A.S. Makarenka*, vol. 4(88), pp. 164–176.
5. Pavlovskaya, A.V. (2014). 5 O'clock i drugie traditsii Anglii [5 O'clock and other traditions of England]. Moskva: Algorithm Publishing House, 285 p.
6. Paxman, J. (2009). Angliya: Portret naroda [The English: a portrait of a people]. Sankt-Peterburg: Amfora, 384 p.
7. Stratehiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 18.05.2019 № 286/2019 [Strategy of national patriotic education: Decree of the President of Ukraine of 18.05.2019 № 286/2019]. Database "Legislation of Ukraine"/ VR of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#n15> (accessed: 20.11.2019). (in Ukrainian)
8. TV-Novosti. Yunker nazval Breksit kul'minatsiyei kontinental'noy tragedii [TV News. Juncker called Brexit the culmination of a continental tragedy]. (2019, September, 13). URL: <https://ru.rt.com/ebgs> (accessed: 20.11.2019). (in Russian)
9. Elgot, J. (2017). English patriotism on the rise, research shows. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2017/jan/10/english-patriotism-on-the-rise-research-shows> (accessed: 20.11.2019).
10. Peterson, A. (2012). Civic patriotism as a legitimate aim of education for citizenship in England. *Citizenship Teaching & Learning*, vol. 8, no. 1, pp. 5–20(16).
11. Samuel, E.R. (1989). Patriotism: The Making and Unmaking of British National Identity. London: Routledge, vol. 1–3.
12. Sant, E., & Hanley, C. (2018). Political assumptions underlying pedagogies of national education: The case of student teachers teaching 'British values' in England. *British Educational Research Journal*, vol. 44, pp. 319–337.
13. Ward, P. (1999). Socialists and 'True' Patriotism in Britain in the Late 19th and Early 20th Centuries. *National Identities*, no. 1(2), pp. 179–194.
14. Harrison, A. (2017). How British People Talk About Patriotism. *VICE*. Vol. 2.
15. Moore, N. (2014). A very British patriotism. *Independence Daily* (19.07.2014). URL: <https://independencedaily.co.uk/british-patriotism/> (accessed: 20.11.2019).